

Ezelî Yazgı Algısının Kadîm Telakkîleri

Namık Kemal Okumuş

Yrd. Doç. Dr., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
İlköğretim Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi
nkemalokumus32@gmail.com

Atf

*Namık Kemal Okumuş, Ezelî Yazgı Algısının Kadîm Telakkîleri
Marife, Yaz 2014, ss. 173-191*

Çalışmada, mevcut *ezelî tespit* düşüncesinin oluşmasında etkin olan ilkel yazılımların toplumsal tabakalardaki kadîm izdüşümünü takip edeceğiz. İnsan sorumluluğunu Tanrılar lehine yok sayan bir anlayışla karşı karşıya olduğumuzu bilmeliyiz. Bu düşünce şekli, tarih boyunca insanlığın zihnine musallat olmuş negatif bir anlama biçimidir. Tarihsel süreçte pagan anlayışları merkeze alarak, *ezelî tespit düşüncesinin* beşerî köklerini takip ettiğimizde görebildiğimiz manzara şudur: *Kişisel sorumluluğu dışlayıp kaderci eğilimi deruhte eden her inanış formu, insan zihnine sonradan ârız olmuş menfî bir algı örneğidir.*

Kader İnancı, geçmiş bütün kavimlerde şu veya bu şekilde varlığı kabulleni-len temel bir algı olarak görülmektedir. Bu inanış şekli esasında *ilâhî yazgı'yı* içermesi bakımından ortak bir karakter de arzetmektedir. Bu şekliyle kader algısı, insan davranışlarının belirleyiciliği bakımından kültürler arasında oluşan müşterek bir konsensüs gibidir. İnsanlık tarihi boyunca bu zihin akışı başat bir eğilim olarak varlığını sürdürmüştür. Varlığa sirayet etmiş olan bu kaderci yorum biçimi, hayatı ilgilendiren temel ilkelerin kavranış mantığının hangi paradigmalardan üzerinden algılandığını bizlere göstermesi bakımından önemlidir.

I. Eski Yunan ve Roma'da Ezelî Tespit Düşüncesi

İnsan ve onun fiillerindeki özgürlüğünü öne çıkarmayan her düşünce gibi Yunan düşüncesi de *kaderci* bir algıya mahkûm olarak gelişmiştir. Düşüncede ağırlıklı bir yeri olan *Tanrı* ise, vahyin tanımladığı *Tek Tanrı* değil, kaderinin hükmüne râm olan ve sınırlı güç taşıyan insanüstü varlıklardır. *Tanrının yazgısı* kavramındaki esas vurgu ise, O'nun küllî iradesinde mevcut olan *iradî serbestlik ilkesi* değil, yaratmadaki *güç* ve *ilim'e* yönelik bir eğilim göstermektedir. Kaderi ayarlayan gücün *Desten* isimli bir mâbut oluşuna kuvvetle inanan Eski Yunanlılar, her şeyin bir

gücü ve yarası olduğunu, evrenin yarasının da *kader*'den ibaret olduğunu söylemişlerdir. Bu kabullerini bariz hale getiren açıklama aşağıdaki tanımın içerisinde verilmektedir:

"*Kader, insan hayatındaki bütün olayları önceden belirleyen, tabiatüstü bir güce ilişkin dinsel, idealist bir kavramı ifade eder. Bu kader insanlar ve Tanrılar için geçerlidir.*"¹

Tespit edebildiğimiz şekliyle Eski Yunan düşüncesinde mevcut olan *ezeli kader* fikrinin ilk belirgin örnekleri destansı ifadelerde görülmektedir. Bu nedenle denilebilir ki Tanrılar ve insanlar için de mukadder ve değişmez bir *kader fikri*'nin ilâhî yazgıyla olan ilişkisini ilk savunan kişi *Homeros* olmuştur. Antik Yunan döneminde MÖ. VIII. yüzyılda İzmir veya Sakız Adası'nda yaşamış olan İyonyalı ozan *Homeros*, yalnızca Eski Yunan düşüncesinin efsanevî ürünleri olarak görülmeyen, aynı zamanda Batı edebiyatının ilk büyük eserlerinden de sayılan *İlyada* ve *Odise (Odysseia)* adlı destansı yapıtlarında, kader düşüncesinin temeli olan ilâhî yazgıdan bahsetmektedir. *Homeros*, MÖ. 7. yüzyılda oluşturulduğuna inanılan ve on yıl süren *Truva Savaşı*'nı anlattığı *İlyada Destanı*'nda; ölüm gerçeğinin, insanlığın kendisinden kaçamadığı kesinleşmiş bir kaderi olduğunu ifade etmektedir. *Homeros*' a göre, *her ölümlü ölmek gibi bir kaderle yaratılır*. Üstelik ezelde tespit edilmiş olan bu kader, Tanrılar bile içerisine alan *hükmedici bir yapıya*² sahiptir. İnsanın dünya üzerindeki kaderi de yaşamının sonu olan ölümü de bellidir. *Kara kader*, insanı *kader* ile *ölüm* arasına sıkıştırmıştır. Tanrılar ve insanlar ancak bu iki sınırdan kaçabilir.³

Homeros, *Odise* destanında kaderin varlığı ile ömrün uzun ya da kısa olması ile ilgili pek çok halk inanışlarından bahsetmiştir. Ona göre Yunan halkı, yalnızca kendi varlıklarını kuşatmakla kalmayan, bunun yanı sıra Yüce Tanrılarının kaderlerini bile düzenleyen bu kudretli güce boyun eğmiştir. *Homeros*, adı geçen destanında ayrıca, *ecel* ve *yazgı* fikrini, çeşitli vesilelerle *ölümün mutlaklığı* bağlamında ele alarak işlemiştir. Destanda, iki kavramın anlam yakınlıklarını da içermesi bakımından *ecel* kavramının *ölüm* anlamındaki kullanımlarına da rastlamaktayız. Bu yakınlığı ifade için pek çok pasajda *ecel günü*⁴ tesmiyesi kullanılmıştır. Kavramların anlam yakınlıkları oluşturacak şekilde birbirlerinin yerlerine kullanılmasındaki temel neden, muhtemeldir ki ölümle ilgili olarak tedavülde bulunan terimlerin mana birlikteliklerinin olmasıdır. *Homeros*, bu yakınlığı anlatırken, *her şeyin ölümle belli olması* temasını merkeze alarak bir çatı oluşturmak istemiştir. Adı geçen destanda *ecel* kavramı için zaman zaman *ölümün olduğu son nokta*⁵ açıklaması kullanılmıştır. Bu son noktaya yaklaşan insanoğlu ise *ecel terleri döke döke ölür*.⁶

¹ Rosenthal-Yudin, *Felsefe Sözlüğü*, s. 249.

² *Homeros*, *İlyada*, s. 384; *Voltaire*, *Felsefe Sözlüğü*, I, 284.

³ *Homeros*, *İlyada*, s. 488, 529, 532; *Odysseia*, s. 109.

⁴ *Homeros*, *Odysseia*, s. 272.

⁵ *Homeros*, *Odysseia*, s. 216, 276; *İlyada*, s. 400, 541.

⁶ *Homeros*, *Odysseia*, s. 216.

Eski Yunan'da halk inanışlarından haber veren bir diğer yazar, MÖ. V. yüzyılda, bugün itibarıyla Türkiye sınırları içinde kalan Bodrum Halikarnas'ta yaşamış olan Yunanlı Tarihçi *Halikarnassoslu Herodot (Herodotus)* (M.Ö. 484-425)'tur. Antik Yunan'ın başyapıtlarından biri sayılan eserinin adı ise *Herodot Tarihi*'dir. Eserin, MÖ. 450'li yıllarda yazıldığı sanılmaktadır. Herodot' a göre alınyazısına karşı gelinmez. Alınyazılarımız ezeldeki kesin bilgiye göre yazılarak belirlenmiştir. Kişiler bu yazgılarını ve buna bağlı olarak işledikleri fiillerini değiştiremezler. Böylelikle, kişilerin kaderlerinin belirlenmiş olması *ölümlerinin* de belirlenmiş olmasını beraberinde getirmiştir. Zira ona göre: *Ölüm, kaderi doldurmaktadır.*⁷

Tanrıların bile, ezeli yazgının tespitlerine göre işleyen bu kader karşısındaki caresizlikleri, tragedyalara konu olmuştur. İnsanın bu durum karşısındaki talihsizliği, çeşitli metinlerde dokunaklı bir dille ifade edilmiştir. Antik Yunan'ın en sofistike tragedya yazarı olan *Sophokles* (MÖ. 497-406), olayları Tanrı katından insanlara indirgeyen başyapıtı olan *Kral Oidipus (Oedipus Rex)*'te bu realiteyi, insanlığın kendisinden kurtulamadığı *acımasız bir kader* olarak tarif etmiştir.⁸

Helenistik Çağ Yunan filozoflarından olan *Stoacılar* (MÖ. 336-264), kader meselesini "ahlâki" açıdan ele almışlardır. Onlar; ezeli yazgı'yı içermesi bakımından; *baht, bereket, fortun, kader, kaza* ve *ölüm* kavramlarını ilk kullananlardan sayılmışlardır. Stoacılar bu kavramları "insanın yazgısının ezeli olduğunu" belirtmek için sıklıkla kullanmışlardır. Stoacı filozofların evren algısı *ezeli bir yaratıcı* fikri üzerine inşa edilmiştir. Bu fikre göre, evrende bir *zorunluluk yasanı* işlemektedir. İnsan da kendisi için bağlayıcı olan bu yasanın bir eseridir. Herkes istese de istemese de bu yazgıyı takip eder. Bu yazgı insanı ve onun davranışını esir alır.⁹

Düşünce tarihi süresince, tüm zamanların içerisinde, kendisinden sonraki dönemleri en çok etkileyen filozoflardan birisi *Platon (Eflatun)* (MÖ. 427-347)'dur. Tanrısal yazgıyı, insan özgürlüğü ile uzlaştırmaya çalışan Eflatun, insanın kötülük işlemesinin Tanrı'nın koyduğu kanunlardan kaynaklanmadığını belirtmiştir. Tanrısal kader kötülük içermez. Tanrı iyidir. Kötülük, Tanrı'dan çıkmaz. İnsanı kötülüğe sevk eden şey, maddi şeyler ile huyunun kötü olmasıdır.¹⁰ Böylelikle Eflatun, kötülük problemini ontolojik değil, ahlâki açıdan ele almıştır.

Aristoteles (MÖ. 384-322), evren ve içindekilerin işleyişinde *meçbur bir yasa* fikrinden, *ortak bir düzen* fikrine geçiş sağlayan ilk Yunan filozofudur.¹¹ Ona göre evrendeki her şey bir amaç ve bir düzen içerisinde var kılınmış ve böylelikle de yönetilmektedir. Kâinatın işleyişine hâkim olan kanun *düzen içerisinde yönetilmişlik* ilkesidir. Aristo, kavramın isim babası olarak, oluşturduğu bu terimin içeriğini de tarif ederek kendisine ait *düzenli işleyiş* sistematüğünü de geliştirmiştir. Zira ona

⁷ Herodotos, *Herodot Tarihi*, s. 150.

⁸ Özdemir, *İnkârcı Kötümserlik*, s. 238.

⁹ Can, *age.*, s. 276; Kam, *age.*, s. 142.

¹⁰ Karasan, *İlk Çağ Yunan Düşüncesi*, s. 23, 24; Sena, *age.*, s. 250.

¹¹ Aristoteles, *age.*, s. 88.

göre evrende olmuş olan *süre-gelen bir hayatın varlığı* ancak Tanrı'ya yakışan bir niteliklidir.¹²

Aristoteles'e göre, sağlıklı olma ile uzun ya da kısa ömürlü olmanın kuralları ve nedenleri vardır. Bunlar, Tanrı'dan verili olan şeylerdir. İnsan, bu kural ve sebeplere uyup, uzun yaşamın gereklerini yerine getirir ise, kendisi için önceden var edilmiş olan bu güçler (mesela nefret duygusu gibi) insana kuvvet verecektir.¹³ Kader, temelinde zorunlu bir yaşamı dayatan bir çeşit ilâhî kurallar manzumesidir. Tabiattaki zorunluluk ilkesini barındıran eşyadaki farklı öğelerdir. Bu niteliğiyle varlık; *ölüm* ve *zorunlu ölüm*'ü (ecel-ömür süresi) de kapsayan bir nitelikle bezenmiştir. Ona göre varlığa yerleştirilmiş olan düzen, şu başat öğelerin mündemiç olduğu bir güç temerküzünün odağıdır. Bu sebeple hayat şu kuralların câri olduğu bir düzende işlemektedir: "*Gelecekte meydana gelecek her şey, zorunlu olarak meydana gelir. Örneğin canlı olarak meydana gelmişsek, zorunlu olarak öleceğiz. Çünkü o (insan), şimdiden kendinde ölümün koşulunu, yani bedeninin de karşılığını bulur.*"¹⁴ Bu düşüncesiyle Aristoteles, varlığın kendisinde zorunluluk içeren şeyleri; *kendileri olmaksızın yaşamının mümkün olmadığı şeyler*¹⁵ olarak tanımlamaktadır. Bu ilke eşyanın içinde gizli olarak mevcuttur.

Epiktetos, insanın ezeli kader yazgısına binaen, hayatta hükmümüz altında olmayan bazı şeylerin olduğunu söyler. Kişilere düşen görev, kendisine verilmiş olanlarla yetinmesi ve sahip oldukları için Tanrı'ya yakarmasıdır. İnsana yakışan budur. Nitekim Epiktetos, "*Bunlarla yetin ve dua etmesini bil*"¹⁶ tavsiyesiyle kişilerin itaat ve kanaatkârlıklarını öne çıkarmalarını salık vermektedir. Ona göre Tanrı'nın sözü asla değişmez. Bu sebeple Epiktetos, insanın Tanrısal iradeyle uyumlu olmasını ister.¹⁷ Kaderi yazan Tanrı'ların başında gelen Zeus'un şu cümlesi, Eski Yunan kültüründeki ezeli yazgı fikrinin temelini gözler önüne sermektedir: *Benim sözüm asla değişmez ve başa çıkılmaz...* Epiktetos, ayrıca, eserlerinde Kleantes'e ait şu sözü sürekli tekrar ederek, yazgının ezeli oluşuna dair kesin olan inancını sıklıkla dile getirmiştir:

"*Ona yol göster ey ulu Zeus ve sen Yazgının Tanrısı/ Bana emrettiğiniz yolu yürümeye gönülden hazırım.*"¹⁸

Pisagor (MÖ. 570-495), Heraklit (MÖ. 540-480), Demokrit (MÖ. 460-370), Epikür (MÖ. 341-270), Eleali Zenon (MÖ. 490-430) ve Kıbrıslı Zenon (MÖ. 334-263) gibi kadim Yunan Filozofları, evrendeki düzeni bir çeşit *deterministik sistem*'e irca ederek açıklama eğilimindedirler.¹⁹ Birey ve onun serbest iradesi, kadim felsefi terminolojinin oluşturduğu böyle bir kader algısında merkezi bir yerde değildir.

¹² Aristoteles, *age.*, s. 523, 524.

¹³ Aristoteles, *age.*, s. 508.

¹⁴ Aristoteles, *age.*, s. 303; Sena, *age.*, s. 350.

¹⁵ Aristoteles, *age.*, s. 243; *Fizik*, s. 83.

¹⁶ Epiktetos, *age.*, s.16-17, 433, 473.

¹⁷ Epiktetos, Tanrısal iradeye teslim olmayı emreden dinsel bir inanç manzarası var gibidir. Yani ona göre insan, ödevlerini yapmalı, fakat ilerisini kadere terk etmelidir." İnan, *age.*, s. 412.

¹⁸ Epiktetos, *age.*, s.198, 501.

¹⁹ Hançerlioğlu, *Düşünce Tarihi*, s. 91; Sena, *age.*, s. 350; Akkad, *age.*, ss. 164-166.

Bunun aksine olarak ezeli belirlenim fikrinin, Helenistik felsefenin başat bir karakteri olduğunu söyleyebiliriz. Eski Yunan dinsel geleneğinde; *sistemde mevcut olan düzen* fikri, kesin bir sabitlikte işlenmiş olmasa da, bazı filozoflarda bu düşünce *kader* inancıyla beraber ele alınarak evrendeki olguları açıklamak için kullanılmıştır. Bu kader anlayışı, Plotinus'ta açık bir şekilde "ezeli takdir" lehine bir eğilime dönüşmüştür.²⁰

Kaçınılmaz kara kader olan ölüm, Zeus ve Hektor gibi Büyük Tanrıların bile kaderini etkilemiştir. Bir tabiat kanunu olan *ölüm* gerçeği, yaratılmış olan bütün varlığın kaderini etkilerken, Tanrıları da bu belirlenimin dışında tutmamıştır. Neticede bu ezeli kanun, aynı zamanda bütün mevcudatın ömür süresini belirleyerek, kişilerin ecellerine mâruf yaşayacakları dünya süresini de kayıt altına almıştır.²¹ Her ölüm bu yazgıya göre gelip çatmaktadır.

II. Kadîm Doğu Dinsel Geleneklerinde Ezeli Yazgı Düşüncesi

Ezeli takdir düşüncesi, İslâm dışı eski dinsel metinlerde ölüm vakasının çerçevesini aşmayacak bir sıklıkta ele alınmıştır. Kavram, birey özgürlüğünü de kapsayan felsefi bir tarzda temellendirilmeye çalışılmamış, her şeyi kontrol eden Tanrısal bir gücün varlığı noktasında ele alınmıştır. Yaratıcının kudretine aşırı vurgu yaparak insanın sorumsuzluğunu öne çıkaran bu anlayış, tarihsel süreçte nitelik değiştirerek İslâm'a kadar ulaşmıştır. Bu düşüncenin, eski dinsel geleneklerde ortak anlam simetrisi içermesi, kaderciliğin insani olan bir eğilim olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanlığın anlam dağılımına dâhil edilmiş olan ezeli takdir düşüncesi, tarihsel olarak yakın zamanlarda ortaya çıkan bir kabul değil, bidayetden beri varlığa hâkim olmuş esaslı bir düşüncedir. Bu düşüncede baskın olan dinsel figüre göre, varlığın yaratıcısı olan *Yüce Güç*, insanı ve evreni sürekli olarak kontrol etmektedir. İlâhî kontrol, her şeyi kapsamı hasebiyle insanın kendi eylemlerinin irâdî olan kısımlarını da içermektedir. Bu ayırım ancak İslâm vahyi içerisinde yapılabilmektedir. Belli ki *bireysel özgürlük* fikri bu dönem itibari ile insanlık için lüks sayılan bir araç konumunda idi.

A. Hinduizm'de Ezeli Tespit Düşüncesi

Hindistan'ın en eski ve en değerli kutsal metinlerine *Veda* adı verilmektedir. Vahiy ya da ilhâm mahsûlü olan *Vedalar*, (MÖ. 2000/1500-400) Hinduizm'in en temel dinsel koleksiyonlarını oluşturmaktadır. *Hinduizm*²² şeklinde tesmiye edilen bu dinin temel inançlarını içermesi bakımından *Vedalar*, *çok tanrılı* bir karakter sergilemektedir. *Vedalar*'ın dışında Hinduizm inancının kaynağı olan başkaca dinsel metinler de vardır. Hint kutsal literatürü, Tanrı Brahma'dan bir nefes şeklinde sudur eden *Vedalar*'ın dışında, *Brahmanlar* (MÖ. 1000-500), *Upanişadlar* (MÖ. 800-400) ve *Aranyakalar* şeklinde isimleri verilmiş olan diğer dinsel içerikli kole-

²⁰ Plotinus, *Dokuzluklar*, s. 43, 59.

²¹ Gilson, *Tanrı ve Felsefe*, s. 19, 24.

²² Knott, *Hinduizmin ABC'si*, ss. 156-161; Kaya, *Hinduizm*, ss. 11-25.

siyonlardan oluşmaktadır. Vedalar'ın aksine olarak, Upanişadlar ve Brahmanlar'da belli belirsiz bir şekilde olsa da *Tek Tanrıçılık*'ın²³ ve ölümden sonraki yaşamın izleri görülmektedir.²⁴ Hinduizm'deki dinsel algıya göre, yukarıda sayılan bütün dinsel koleksiyon, göksel bağlantıları olan kutsal şahıslardan neşet ettikleri için *kutsal metinler (sruti)* olarak kabul edilmektedir. Üstelik de bu metinlerin hepsi *vahiy ürünüdür*.²⁵ Hindu inancının şekillenmesinde katkısı olan diğer bütün dini metinler ise (*smriti*), geleneksel bir karaktere sahip olmakla beraber, yukarıda isimleri belirtilmiş olan dinsel metinlerin altında bir kutsallık içerirler.

Hindu inancında kişisel kader doğa yasalarıyla birlikte ele alınmış ve kişilerin bu yasalarla uyumlu bir hayat sürmeleri tavsiye edilmiştir: *"Tüm eylemler doğanın yasalarına göre gerçekleşir. Bunu bilmeyenler kendi eylemlerinde özgür olduklarını sanırlar."* Kendi içinde doğal bir üçlemeyi barındıran bu düşünceye göre, Tanrılar görev bölümü yaparak tabiata müdahale etmektedirler. Yaratıcı Tanrı olan Brahman, varlığa ilk şeklini veren ilâh olarak bilinir. Buna göre: *Tanrı ilk önce iki ve dört ayaklı bedenler yaratır, sonra o bedenlerin içine girerek saklanır. Bu ölümsüzlüğün kapısıdır. Böylece her şeyi yeniden yaratıp yok edebilen Tanrısal Güç'le, tenasüh- yeniden bedenlenme-reenkarnasyon esas alınmıştır.*²⁶

Hindu inancına göre hayatın ve ölümün yaratıcısı Tanrılardır. Onlara göre dünya hayatında sürekli olarak *tenasüh* veya *reenkarnasyon*²⁷ ile değişim gösteren bir ölüm anlayışı vardır. İnsanın ömrü bu devreler içerisinde saklıdır. Her ne kadar kişilerin her iki hayatlarında yaşayacakları ömür sürelerini ezelde yazılı olan kaderleri belirlemiş ise de yine de Tanrılara olan itaatın gösterimi babında, uzun ömür dualarının yapılabileceğine cevaz verilmiştir. Netice olarak denilebilir ki: *Tanrılara hizmetin karşılığı olarak uzun ömür ve refah istemek*²⁸ bir Hindu inancına sahip olan birisi için tavsiye edilen güzel amellerden sayılmıştır.

Hinduizm'de mevcut olan kader algısı, varlığa hâkim olan *ezelî tespit* şeklinde anlaşılmıştır. Bu nedenle dindar Hindular kâinatta var olan her şeyin bir "alın-yazısı" olduğunu kabul ederler. Ezelî yazgının kaynağı olan bu düşünce insanlara Tanrılar tarafından öğretilmiştir. Nitekim Hint Tanrılarında *Vişnu*, sekizinci defa *Krişna* adıyla insan şeklinde görüldüğünde *Arcuna*'ya şöyle der:

*"İnsanlar kaderin hükmüne tâbi oldukları hâlde dünyaya gelirler ve ilelebed onun hükmüne tâbidirler. İnsan, kendi fiilinin fâili değildir. İnsanın yaşamı, kaderindeki yazılmış olan olaylara bağlı bir süreci ifade eder. İnsanlardan bazısını hayra, bazısını şerre, bazısını fazilete, bazısını da bir takım bahtsızlığa aday gösteren bu kaderleridir."*²⁹

²³ "O, her şeyi birleştiren Tek' tir." *Bhagavadgita-Kutlu Ezgi*, s. 82.

²⁴ "Beden ölümlüdür. Ama bedenin içindeki Öz ölümsüz ve sınırsızdır... Canlılar için ölüm nasıl kaçınılmaz ise, ölümden sonrada yaşam öyledir." *Bhagavadgita*, s. 27.

²⁵ Demirci, *age*, s. 11, 71.

²⁶ *Hinduların Kutsal Kitabı*, s. 50; *Upanişadlar*, s. 140; *Sena, age*, s. 349.

²⁷ "Ete kemiğe bürünmüş olan canımız/ Çocukluktan gençliğe, yaşlılığa geçer/ Bu tende de durmaz, başka tenlere geçer/ Bu gerçeği bilir, şaşırılmaz bilgeler." *Bhagavad-Gita*, s. 61.

²⁸ Sarıkçıoğlu, *Dinler Tarihi*, s. 55.

²⁹ *Bhagavad-Gita*, s. 279; *Kam, age*, s. 14; *Kumeyr, age*, s. 83.

İkincil dinsel kaynak olarak kabul edilen bazı Hindu ilâhî metinlerinde bu anlayış daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Mamafih halkın sosyo-kültürel algısını açık bir şekilde ifade eden ve destansı bir karakterde kaleme alınmış olan bazı dinsel metinlerde, kişisel seçimlerin bile ezelde yaratılmış olduğuna yönelik bazı ifadeler geçmektedir. Bu ifadelere göre, dünya üzerinde insanın iradeli seçimleri ile yapacağı her davranışı bile, önceden mevcut olmuş olan ezeli yazgının mahiyeti içerisine girmektedir. Kader, işleyeceğimiz her türlü eylemin ilâhî kaynağıdır. İlgili düşünce kutsal metinlerde şu şekilde dile getirilmiştir:

“*Âlemi tedbir eden varlık, bir adamı hangi vazife için yaratırsa, o adam dünyaya her gelişinde o görevi yerine getirir.*”³⁰

B. Budizm’de Ezeli Yazgı Düşüncesi

Budizm, MÖ. VI. asırda Hindistan’da yaşadığı kabul edilen *Siddharta Gautama Sakyamuni* (MÖ. 563-483)’nin öğretilerine dayalı olarak gelişen inanç sistemini ifade eder.³¹ Budizm’de, Tek Tanrı’lı dinlerde olduğu gibi ibadetin objesi Tanrı/Allah değil, duyular dünyasının dışında var olan Tanrı/Buda’dır. *Budizm* olarak bilinen dinsel yapı, sistem ve inanış olarak tek bir kütleden ibaret değil, pek çok bölgesel farkları barındıran bir nitelik arz etmektedir. Dünya üzerinde değişik Budist anlayışlar vardır. Bunlar; Hindistan, Çin, Japonya, Vietnam, Kore, Sri Lanka/Seylan, Burma, Tayland... gibi ülkelerde mevcut olan dinsel anlayışlar ile Zen Budizm olarak bilinen Budist yapıdır.³²

Budizm, Hinduizm’de mevcut olan *karma* ve *reenkarnasyon* inancını kabul eder. Budistlerin kutsal kitap yazıtlarının birikimlerini ifade eden *Tripitaka-Üç Sepet* adlı manzume genel hatlarıyla ahlâki öğütleri kapsayan bir tarzda kaleme alınmıştır. Yani Tripitaka ve diğer kutsal metinler hukukî ayrıntılardan çok-teşrî ifadelerden daha ziyâde- ahlâki olarak bilinen kurallarla iç içe bir yapıdadır denilebilir. Budizm’in ana felsefesi: *Ne ettiysen onu biçersin* anlayışı üzerine kurulmuştur. “*Kötülüğü kişi kendi özülle yapar, kendi özülle acı çeker; kişi kendi özülle sakınır, kendi özülle kendisini temizler. Temizlik de kirlilik de öze aittir, kimse bir başkasını temizleyemez.*”³³

Budizm’de hem insanın yapıp-etmelerine büyük önem verilmiş, hem de kaderinin ezelde belirlenmiş olduğu inancı birlikte işlenmiştir. İkili bir yapıyı andıran bu yaklaşım şu ifadelerde açıklıkla ortaya konulmuştur:

“*Şu anki durumumuz, geçmişteki düşündüklerimiz ve yaptıklarımızın sonucudur. Eğer insan kötülük yaparsa, tıpkı sabanın adım adım öküzen ardından gittiği gibi acı ve elemle karşılaşır.*”³⁴

³⁰ Kam, *age.*, s. 14.

³¹ Coomaraswamy, *Hinduizm ve Budizm*, s. 82; Yitik, *Budizm*, ss. 307-355.

³² Tümer-Küçük, *age.*, s.155; Davids, *Eski Hindistan’da Budizm*, s. 11.

³³ Tripitaka, s.101. “*Ey insanoğlu, şunu bil ki kendini denetlemeyen kişinin durumu kötüdür; açgözlülük ve kötü huyluluğa dikkat et, kendini kedere sokma.*” Tripitaka, s. 111.

³⁴ Yitik, *age.*, s. 323; Tripitaka, s. 150-151.

"Ne ektiysen onu biçersin. Şu tarlalara bak!/ Susam ekilen tarlada susam, mısır ekilende ise mısır var/ İnsan da belirlenmiş kaderiyle doğar/ Gelir ve ettiklerini toplar."³⁵

Kader düşüncesi, Eski Çin'in dinsel karakterini taşıyan Çin Budizmi'nde ise *Gökteki Tanrının* tasarrufunda olan bir yetki olarak ele alınmıştır. Ölümü ve hayatı yaratan güç göktedir. İyilik ve kötülük, insanın dünyadaki arzularının sınırsızlığından kaynaklanır. Acı ve ızdırap, insanın eylemlerinin bir neticesidir.³⁶ Buna mukabil Çin Budizm'inde yine de insanların ömür sürelerini belirleyen güç, Tanrı *T'ien* veya *Gök* olarak belirtilmekte ve şöyle tasvir edilmektedir.

"İyi insanlara uzun ömür veren göktür."³⁷ Bireyin tercihi kendi eylemlerine dâhildir. Geçmişteki yaşam şu anı etkiler. İnsanın eylemi ve gerçeği, temel manevi hakikatiyle birlikte kendini belirler."³⁸

Çin'in en büyük dinsel geleneklerinin başında gelen ve kurucusu *Konfüçyüs* (MÖ. 551-479) olarak bilinen *Konfüçyanizm* dininde, kader ve ecel fikrinin temeli olan "ezelî yazgı düşüncesi" belirgin olarak işlenmiştir. Elli yaşında "Gök'ün emri"³⁹ öğrendiğini söyleyen Konfüçyüs, eskilerin hikmetli sözlerini aktararak kişilerin takip edebileceği bir üstün ahlâk geleneği oluşturmak istemiştir.⁴⁰ Daha ziyade halkın ahlâkî eksikliklerinin tamamlanmasını hedefleyen bu dinsel gelenek, kişilerin devletle olan ilişkilerini de düzenleyen kurallar getirmiştir. Aslında Konfüçyüs kader-mukadderat, fayda ve iyilik konularını seyrek olarak ele almış olsa da,⁴¹ bireysel ahlâkın merkeze alındığı Konfüçyüsçülük, varoluş tartışmalarından da uzak durmuştur.⁴² Ona göre, insanlara uzun ömür veren varlık Gök Tanrı yani Tanrı *T'ien*'dir. Konfüçyüs'e göre kader, hayatı düzenleyen kurallar olarak anlaşılmalıdır.⁴³

Konfüçyüs kutsal metinlerine göre kadere razı olmak bir erdemdir. Kişiler önceden yazılanlara itaat etmelidir. Bilge kişileri diğerlerinden ayıran en önemli şey, kaderlerine olan itaat eğilimleridir. Bu düşünce Konfüçyüs kutsal metinlerinin 19. Kitabında şöyle zikredilmiştir: "*Âlim bir tehlike karşısında kaderine doğru gider.*"⁴⁴

MÖ. VI. yüzyıl civarında Çin'de doğan *Lao-Tzu*'nun geliştirmiş olduğu ilkeler etrafında örgütlenmiş olan Taoizm, kendisi gibi ahlâkî gelişimi önceleyen diğer Çin dinlerinin ortak karakterini taşımaktadır. İçsel arınma-ödev anlayışı- ve başkalarıyla olan ilişkilerdeki uyum-başkasına yapılan sana yapılmıştır- üzerine bilgece

³⁵ Yitik, *age.*, s. 323.

³⁶ Kaya, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, s. 215.

³⁷ Schimmel, *Dinler Tarihine Giriş*, s. 17.

³⁸ Toynbee-İkeda, *Yaşamı Seçin*, s. 69.

³⁹ Konfüçyüs, *Konuşmalar-Lun-Yü*, s. 23-24.

⁴⁰ *Konfüçyüs'ün Öğretileri*, s. 64.

⁴¹ Konfüçyüs, *Konuşmalar*, s. 56.

⁴² Tümer-Küçük, *age.*, s. 409.

⁴³ Konfüçyüs, *Konuşmalar*, s. 58.

⁴⁴ Pound, *Konfüçyüs*, s. 213.

sözler söyleyen *Lao-Tzu*,⁴⁵ sözlü gelenek hâlinde mesajlarının derlendiği kutsal metin olan *Tao-Te-King* adlı eserinde öğretilerinin bir din ya da bilim içermediğini söylemektedir. Tao, hem gök kubbenin altında olanın kaynağıdır hem de ölümsüzlüğün kaynağı ve başlangıcıdır.⁴⁶ O yaratılmamış olduğu halde her şeyi yaratmış olandır. Var olan ise var olmayandan doğar.⁴⁷ Zorluklara katlananlar tıpkı Tao gibi ebedî hâle gelirler.⁴⁸

Tao'ya göre kişilerin kaderi kutlu ve aydınlanmış olan şeylerle uyumlu yaşamalarına bağlı olarak iyi veya kötü olarak gelişir. Tutku ve arzularından kurtulanlar ölüm ve diriliş zincirinden sonsuza dek kurtulurlar.⁴⁹ Ancak bu yaşamın yönünü belirlemek bireylerin eylemlerine bağlı bir husustur. *Kim, Erdem ile bütünleşir ise; Erdem ona kollarını açar. Kim de zarar ile bütünleşir ise; zarar onu kabul eder. Güvensizlik, güvensizliği davet eder.*⁵⁰ Bu konuda Lao-Tzu şöyle söylemektedir: *“Evrenin doğal yasaları dokunulamaz ve bozulamazlar. Kişinin hayatında meydana gelen şeyleri belirlemesi kozmik yasanın bir parçasıdır. Sıradan insana göre bu kendisinin dışındadır. Üstün kişi ise kendisinin ve latîf kanununun bir bütün olduğunun farkındadır. Bu nedenle onunla uyumlu yaşamak için kendisini geliştirir. Yaşamın ve ölümün hükümdarı sensin. Sen ne isen, yaptıkların da odur.”*⁵¹

Lao-Tzu'ya göre kişilerin ömür süreleri yaşamlarında dikkat ettikleri hususlara göre değişmektedir. Ona göre hayatımızın idamesi için Tao tarafından konulmuş olan yasalarla uyumlu yaşayanların ömürleri uzun olmaktadır. Lao-Tzu'ya göre *erdem'e* kavuşan kişiler bilinmeyen zirveye ulaşarak Mülk'ün Anası'nı elde edip uzun ömür kaynağına ulaşmış olurlar: *“Kim ki Mülk'ün Anası'nı elde ederse; ebediyeti kazanır. İşte kökleri yerinde olan, sağlam dikilmiş olan uzun ömrün kaynağı ve kalıcı nazar diye isimlendirilen budur.”*⁵² *Uyumlu yaşamın şartı ezeli olan gökyüzüyle evlenerek uyum içinde olunmalıdır. Zira Gökyüzünün elinden, hiçbir şey kurtulamaz.”*⁵³

Kelile ve Dimne, Beydeba tarafından MÖ. I. yüzyılda Sanskritçe olarak yazıya geçirilmiştir. *Fabl* tarzında kaleme alınmış olan bu eser, Hindistan'daki bazı hükümdarlara yönelik didaktik bir “ahlâk öğretisi”⁵⁴ mahiyetindedir. Bir Hint Masalı olan *Kelile ve Dimne* de kader düşüncesi, ezeli yazgıyla birlikte ele alınmıştır. Kader bir alınyazısı olarak ezelde belirlenmiş olan değişmez bir yazgıdır. Kişiler yazılmış olan bu kaderlerine karşı gelemezler. Olacak olan olur. Kişilerin uzun ya da kısa ömürlü oluşlarına da bu yazgıları karar vermektedir.

⁴⁵ Lao-Tzu, *Bilinmeyen Öğretiler*, s. 59.

⁴⁶ Lao-Tzu, *Tao-Te-King*, s. 58.

⁴⁷ Lao-Tzu, *Bilinmeyen Öğretiler*, s. 50, 92.

⁴⁸ Lao-Tzu, *Tao-Te-King*, s. 46; *Bilinmeyen Öğretiler*, s. 51.

⁴⁹ Lao-Tzu, *Bilinmeyen Öğretiler*, s. 95.

⁵⁰ Lao-Tzu, *Tao-Te-King*, s. 29.

⁵¹ Lao-Tzu, *Bilinmeyen Öğretiler*, s. 57.

⁵² Lao-Tzu, *Tao-Te-King*, s. 65.

⁵³ Lao-Tzu, *Tao-Te-King*, s. 74,79.

⁵⁴ Brockelman, “Kelile ve Dimne”, *MEBİA*, VI, 552-558.

"Dimne, Şetrebe'ye cevap verdi: "Kendi alınyazısına hâkim olamayan ve alınyazısını güvenmediği kimselerin eline vererek korku ve endişe içinde yaşayan, bir tek saatini huzur içinde geçirmeyen kimse hayır yüzü görür mü?...Şetrebe sordu: "Ne oldu?" Dimne anlattı: "Olacak oldu. Zaten kim kadere karşı gelebilir?..Kaza ve kadere karşı gelmek ise kimsenin elinde değildir."⁵⁵

Masalı kaleme alan Beydeba, insanın uzun ömür dilemesini ezeli yazığa bir müdahale olarak görmez. Ona göre, kader tespitlidir ve bu yüzden kişilerin yapacağı uzun ömür dileği anlamsızdır. Ancak, masalın başka yerlerinde ise, uzun ömürlü olmak için dua örneklerini de vermektен geri durmaz. Bu şekliyle Beydeba, hem ezelde tespit edilmiş bir kaderi savunur, hem de bu kadere karşı uzun ömür isteğinde bulunur. Şu ifade bu isteğin bir gösterge cümlesi olarak karşımızda durmaktadır: *Allah ona uzun ömür versin!*⁵⁶

C. Sâbiîlik, Eski Mısır ve Eski İnanışlarında Ezeli Yazı Düşüncesi

Sabiîlik, Orta Doğu'da yaşamış olan ve günümüzde hâlâ küçük gruplar şeklinde de olsa varlığını sürdüren bir *gnostik* dinsel eğilimdir. Sâbiîlik'te kader inancı vardır ve bu kader ezelde takdir edilmiştir. Sâbiî inancına göre kaderimizin belirleyicisi Yaratıcı'nın ilmidir. Onlara göre, bu ilme uygun olarak işleyen "ezeli tespit" fikri, bir nevi "ilâhî takdir" olarak algılanmıştır. İnsanın yaratılışı ruh ve beden olarak iki farklı unsurun bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Dünyaya gönderilişimiz, iyilik ve nuru temsil eden ruhun, kötülük ve maddî varlığı temsil eden bedene atılmasıyla gerçekleşmiştir. Sâbiî inancına göre, insanın yeryüzüne gönderilişi ilâhî takdirin bir parçasıdır.⁵⁷ Bu gönderilişle amaçlanan ise yeryüzündeki kötülöklere bir son vermek hedefidir.

Eski Mısır dininde ölümler ile ilgili pek çok metafizik belirlenim vardır. Bu dinin temel ilkeleri hakkında detaylı bilgilere sahip değiliz. Ancak, bizlere kadar ulaşmış olan bazı bilgilere dayanarak şunları söyleyebiliriz: Eski Mısır'ın dinsel gelenekleri, insanın kaderinin ezelde belirlenmiş olduğunu kabul etmekte idi. Onlara göre, insanın ezelde tespit edilmiş olan bu kaderine uygun olarak, kişinin dünyada yaşayacağı ömür süresi ve eceli de belirlenmiştir. Ancak bu sürenin (ecel) mahiyeti hakkında bizlere kadar ulaşmış olan açık bilgiler yoktur.⁵⁸

Eski Mısırlılara göre dünya hayatımız ölümlerle sona ermekte ve bizler ölüm sayesinde kalıcı olan ebedî bir hayata geçmekteyiz. Bu hâliyle ölüm, uzun yaşamının başlangıcıdır. Tanrılar, başımıza gelecek olan olayları yaratılıştan önce-ezeli olarak belirler ve ezelde belirlenmiş bu olaylar insanın kaderi olarak mutlaka gerçekleşir. Kaderimizi belirleyen Tanrılardır. Onlar kimi ölüme mahkûm etmişler ise o kişi kesinkes ölür. Kader, insanı sürekli takip eder. *Alınyazısı* bu dinsel coğrafyada değişmez bir kader olarak algılanmıştır. Böyle bir kader fikri, *Kelt*, *Akad*, *Sümer*,

⁵⁵ Beydeba, *Kelile ve Dimne*, s. 117, 120.

⁵⁶ Beydeba, *age.*, s. 47.

⁵⁷ Gündüz, *Sâbiîler*, s. 103.

⁵⁸ Sarıkçıoğlu, *age.*, s. 64.

Hitit ve Ugarit-Kenan diyarında da kabul gören bir düşüncedir.⁵⁹ İnsanın kaderinin ezelde kesinlikle belirlenmiş olduğuna inanıldığı hâlde, Kelt ve Hitit dinsel metinlerinde *uzun ömür* dilemenin gerekliliğiyle ilgili çeşitli dualar da vardır. Bu kültürlerde *uzun ömür dilemek* sosyal bir adet olarak kabul edilmiştir.⁶⁰

Babiller’de ise *kader ve ömür* konusu, yazgıların yazıldığı ilk yaratılıştan itibaren *kaderlerin saptandığı odada*⁶¹ Tanrı Marduk’un kontrolünde olan bir durumdur. Babil’de kader konusu genel hatları ile astroloji ve gök cisimleriyle beraber ele alınmıştır. Bu konudaki bireysel uğraşlar, yıldız bilginlerinin ve falcıların ulaştığı sonuçlarla kıyaslanırdı. Mezopotamya kozmolojisi hakkındaki bilgimizin başlıca kaynağı durumunda olan ve MÖ. yedinci yüzyılda Babil’in başlıca Tanrısı sayılan Marduk’un onuruna yazılmış olduğu sanılan *Babil ve Âsur Yaratılış Destanı* olan *Enûma Eliş-Vaktiyle Yukarıda-* adlı eserde bu anlayış şöyle ifade edilmiştir:

“Üstte değirmi gök daha adsızken/ Altta dayağız yer ad almamışken.../ (Öteki) tanrıların hiçbiri var edilmemişti henüz/ Daha adlarıyla çağrılmamış, yazgıları yazılmamıştı/ (İşte o zamanlarda) yaratıldı tanrılar onların bağrından”⁶²

Onlara göre varlığın kaderi, mukadderatımızın belirleyicisi olan ve gökteki yıldızların da yaratıcısı kabul edilen tüm tanrıların üstünde bir egemenliği olan en büyük Tanrı’nın elindedir. Her şey ona bağlıdır.⁶³ Başta tanrılar için olmak üzere, insanların ve diğer varlıkların ezeli kaderleri için *yazgı tabletleri*⁶⁴ oluşturulmuş ve adı geçen bu varlıklar tabletlerde *yazgıları yazılmış bir hâlde*⁶⁵ varlık alanına çıkarılmışlardır.

Sümer mitolojisinin başyapıtı olarak kabul edilen *Gılgamış Destanı*’nda (MÖ. 2000-1250) kader inancının izlerine rastlamaktayız. Destana hâkim olan algıya göre, kader bir çeşit *alinyasıdır*. Sümer mitolojisine göre, dünyanın kaderi Tanrı’nın planıdır.⁶⁶ İlâhlar, dünyayı yaratır ve dünyanın kaderini çizer.⁶⁷ Tanrı *Enlil*, kader levhalarını elinde tutan en büyük mâbut olarak kabul edilmiştir. Bu inanış yazgısal kadere dönük kuralları belirleyen *Me* kavramı ile beraber işlenmiştir. Bu anlayışa göre, dünyamız, mitsel özellik taşıyan ilâhî güçler tarafından yönetilir. Kişilere ulaşan hayır ve şer, Tanrı tarafından yaratılarak belirli bir kadere bağlanmıştır. İnsanoğlu bu yaratılan ilk düzene uygun olarak kaderine boyun eğmek zorundadır. Böylelikle ilk yaratılışa doğru ilerleyişimiz kaderimizin sağlam sicimleriyle sabittir.⁶⁸ Sümer inancına göre ayrıca, *ölüm kaderimizi* belirlemekle kalmayıp, *dualarımızın sınırlarını* da belirleyen ve hatta yapılmış olan dualarımıza “ce-

⁵⁹ Bratton, *Yakın Doğu Mitolojisi*, s. 82, 90; Herodotos, *age.*, s. 57, 102.

⁶⁰ Sarıkçıoğlu, *age.*, s. 55, 85.

⁶¹ *Enûma Eliş*, s. 37.

⁶² *Enûma Eliş*, s. 33, 41.

⁶³ *Enûma Eliş*, s. 49.

⁶⁴ *Enûma Eliş*, s. 52.

⁶⁵ *Enûma Eliş*, s. 52.

⁶⁶ Challaye, *Dinler Tarihi*, s. 102.

⁶⁷ Schmökell, “Sümer Dini”, s. 205.

⁶⁸ Asena, *Gılgamış*, s. 4, 5; Ay, “İlâhî Mesaj”, s. 189.

vap veren” üstün bir Tanrısal güç vardır.⁶⁹ Sümer ve Akad mitolojisindeki bir inanca göre, insanın bu dünyada acı çekmesinin nedeni geçmişte atalarının yaptığı yanlışlar yüzündendir. Onlara göre, yaratılışın daha ilk devrelerinde yaşanmış olan Âdem ve Havva (Eva) olayından sonra ölüm ve ızdırıp, beşeriyetin kaderi oldu.⁷⁰

İçerisinde gerçeklikleri barındırmakla beraber daha ziyade mitolojik kurgularla izah edilebilen Eski İran’ın dinsel geleneklerinde insanın dışında belirlenmiş olan bir kader algısının varlığı görülmektedir.⁷¹ Eski İran dinsel geleneklerinden olan Maniheizm ve Zerdüştlük’te ilâhî takdir inancı; yazgı ve kader gibi konularla beraber işlenmiştir. Gerek Maniheizm’de, gerekse de Zerdüştlük’te kabul edilmiş olan, *insanın yaratılmış bir kaderle yeryüzüne gelmiş olduğu* inancı,⁷² bu geleneklerde ele alınmış olan ilk belirlenimler arasında kabul edilmiştir.⁷³ İnsanların yaşamları ile bu yaşamlara ait olan bütün sırlar, her şeyi bilen ve bütün varlıkların yaratıcı Tanrısı olan Mazda’nın ezeli hükümünde kayıtlıdır. Kim ki bu yazgıdan iyi şeyler elde etmiş ise mutluluğu yakalamıştır. Bu düşünce Kutsal metinlerin *Gatalar* bölümünde Tanrı’nın yüceliğiyle beraber ele alınmıştır.⁷⁴ Ezeli yazgısının doğrultusunda hareket edenler bir lütuf olarak Tanrı’nın sevgisine mazhar olacaklardır. Bu mazhariyet *Ahura Mazda*’da şöyle ifade edilmiştir:

*“Ey insanlar, eğer Mazda’nın ezeli hükümünden nasip aldınızsa ve bu dünya ile ahretin mutluluğundan, yalana tapanın ebedî zarar ve azabından, iyilik isteyenlerin menfaat ve hazzından haberdar oldunuzsa o zaman sizin için güzel bir gelecek vardır.”*⁷⁵

Zerdüştlükte maddi dünyada olan her şey belirlenmiş olan *ezeli kadere* göre, semavi dünyada ise *hür iradeye* göre olduğu inancı hâkim bir düşüncedir. Özgürlük, iyilik ve kötülüğün cârî olduğu dünya âleminde vâki değildir. Hürriyet, yalnızca varlığın sahibi olan ilâhlara yakışan bir niteliktir. Bu anlayışı destekleyen bir pasaj Zerdüş’ün kutsal metinlerinden seçilerek aşağıda verilmiştir.

*“Ve göstereceğim yaşamın yüce amacını/ Aşa’nın bilgeliğiyle anladığım/ Ki Mazda yazgılı kıldı yaşamın yasalarını/ Babasıdır o çalışkan ve seven aklın/ Kızı Armaiti hep çalışır iyilik için/ Kandıramaz hiç kimse kadiri mutlak Tanrı’yı”*⁷⁶

Kader, yeryüzünü ilgilendiren bir husustur. Ezeli yazgının içerikleri kaderin mahiyetine göre değişmektedir.⁷⁷ Semadakilerin kaderi ile dünyadakilerin kaderleri farklı farklıdır. Semadakiler insanlara doğru yolu gösterenler olarak mahza iyilik sahibidirler. Onlar seçilmiş olan iyi yolda ilerlemektedirler. Mazda, doğru işi halka

⁶⁹ Schmökell, *age.*, s. 369, 380.

⁷⁰ Bratton, *age.*, s. 53.

⁷¹ Dinsel figürleri barındırması hasebiyle İran Mitolojisi hakkında bk. Korkmaz, *Zerdüş Dini*, ss. 7-126.

⁷² “Bütün her yerde iyilik ve mutluluk (bûkhtakîh) kendini gösterecektir. Muzaffer kaderin Âtaropâd’i, gerçek dinin yeniden düzenleyicisi, hazırlanmış pirinç ile günâhkârları bu dine, gerçeğe döndürür.” Zerdüş, *Ahura Mazda*, s. 121.

⁷³ Gardet-Anawati, *Introduction*, s. 30; Kumeyr, *age.*, s. 66.

⁷⁴ Tığlı, *Zerdüş*, s. 128-129.

⁷⁵ Zerdüş, *age.*, s.138-139.

⁷⁶ Taraporewala, *Zerdüş Dini*, s. 152.

⁷⁷ Bausani, “İran Düşüncesi”, I, 91; Sena, *age.*, s. 349; Akkad, *age.*, s. 154-155.

öğütleyerek onlara büyük bir iyilikte bulunmuştur.⁷⁸ Buna bağlı olarak yeryüzünde iyiliği kaderi ile kötülüğün kaderi de birbirinden farklıdır.⁷⁹

D. Eski Türk İnanışları ve Ezeli Yazgı Düşüncesi

Türklerin İslâm'dan önceki inanışlarının çeşitlilik gösterdiği bilinen husustur. Ezeli tespitinin merkez kavramı olan kader inanışının temellerini araştırmak için bu geleneklerin bize kadar ulaşan bildirimlerine bakmak gerekmektedir.

Eski Türk dini, tek tanrılı ve çok dinli bir karakter taşımanın yanı sıra⁸⁰ *totemizm*, *animizm* ve *natürizm* gibi kurucuları belli olmayan ilkel dinsel gelenekleri,⁸¹ hayvan ve bitkilere atfedilen kutsallık ile insan ruhunun büyük varlıklara ve büyük olaylara gösterdiği saygı neticesinde oluşan çeşitli ritüelleri kapsadığı söylenebilir.⁸² Bu yüzden Türkler, İslâm'dan önce Budizm, Maniheizm, Taoizm ve Şamanizm gibi düalist karakter taşıyan pek çok ilkel dinlerin yanı sıra, Totemizm, Animizm ve Natürizm gibi politeist karakter taşıyan dinsel anlayışlara da sahip olmuşlardır.⁸³

Eski Türklerin dinsel inanışlarının başlıcasını oluşturan Şamanizm, başlı başına bir din olmadığı gibi, çeşitli bölgesel farklılıkları sergileyen ve ibadet ritüellerinin oluşturduğu bir kült hatta büyüsel bir sistemdir. Bu dinsel ritüellerde Şaman-Kam, Tanrılarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine sahip kişiler olarak bilinirdi.⁸⁴ Şamanlar ayrıca Türklerin dinsel törenlerini yönetirlerdi. Bunların dışında Eski Türklerin, tabiat olaylarına taptıkları, çeşitli putlara sahip oldukları ve doğa ile birlikte bazı ağaçlara da secde ettikleri bilinmektedir. Eski Türklerin yalnızca Tek Tanrı'ya ve Ahiret'e inandıklarını iddia edenler de olmuştur. Bu iddiaları öne sürenler, Eski Türklerin totemcilik ve şamanistik geleneklerden uzak olduklarını ve böylelikle Tek Tanrı İnancını benimsediklerini kabul etmektedirler.⁸⁵ “Şamanizm bir dinsel inanış değil, dinlerin içerisinde mevcut olan büyüsel ritüeller toplamıdır”⁸⁶ diyenlere göre de Eski Türklerin Şamanizm gibi bir dinleri hiç olmamıştır. Onlara göre Şamanizm, başlı başına bir din değil, çeşitli dinsel geleneklerin içerisinde varlığını sürdüren bir dinsel seremoni geleneğidir.

Eski Türk inanışına göre *kara yazı*, insanın başına gelen *kötü kader*'i olarak kabul edilmiştir. *Kara yazı*'yı Tanrı verir. İnsanın kötü kaderi onun ölümünü de içine alır. Ancak bu *kara yazı*'ya rağmen insan bütünüyle savunmasız da bırakılmamıştır. Kaderimizin hükmettiği hayatı uzatmanın da bazı çareleri vardır. Dua ve

⁷⁸ Zerdüş, *Ahura Mazda*, s. 134.

⁷⁹ Zerdüş, *age.*, s. 140,142.

⁸⁰ Uraz, *Türk Mitolojisi*, s. 98; Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s. 37.

⁸¹ Uraz, *age.*, s. 98.

⁸² İbn Haldun, *Mukaddime*, I, XVI; İnan, *Eski Türk Dini*, s. 54; Uraz, *age.*, s. 197.

⁸³ İnan, *age.*, s. 178, 184; Uraz, *age.*, s. 198-199.

⁸⁴ *Kam* veya *Şaman*, Tunguz ve Mançu dillerinde *büyücü* ve *kâhin* anlamına gelir. Kırgız ve Kazaklar ise *Baksa-Bakşi* derler. Bk. İnan, *Şamanizm*, s. 80; *Eski Türk Dini*, s. 55.

⁸⁵ Kafesoğlu, *Eski Türk Dini*, s. 17, 38, 41.

⁸⁶ Tümer-Küçük, *age.*, s. 51; Rasyonl, *Tarihte Türklük*, s. 22, 28; Ocak, *Bektaşî Menakıbnâmeleri*, s. 22, 23; Kafesoğlu, *age.*, s. 65, 67.

uzun ömür isteği bunun yeter şartları olarak görülmüştür. Türklerde kader ve kısmet algısı, ezelde belirlenmiş bir alanı ifade etmektedir. Bu yüzden Hakanları Tanrı yarlıgı için Hakan olmuşlardır. Hakanlar kısmetli (ülüglü) kimselerdir. Hakanlar dâhil herkes mutlaka ölecektir. Eski Türkler arasında, kişilerin ömür süresini artıran bazı etmenlerin varlığından da bahsedilmektedir. Onlara göre, *vatan sevgisi* ve *vatan aşkı* insanı mutlu eder, mutlu olan insan da uzun yaşar. *Sıla-i rahm* yapanın ömrü artar. Nitekim *Beliğ* isimli eserde bu inanış şöyle dile getirilmektedir: “*Vatanını yâd eden gâh- begâh /ömrünü eyleye efzun Allah.*”⁸⁷

Ölüm, ezelde tespit edilmiş olan kaderimizin kaçınılmaz bir sonucudur. Her kim olursa olsun bu mukadderata boyun eğecektir. Çünkü “ölmek” bir takdir işidir. Bu kesinliği ifade eden cümle Eski Türk yazıtlarında şu şekilde geçmektedir : “*Ölü ise vacip olur (kergek olur) da ölü.*”⁸⁸ Böylelikle ölüm, kaderimizin ayrılmaz bir parçası olmuş olmaktadır. Onlara göre ölüm, yazılmış bir kaderdir, ondan kaçış mümkün değildir. Kader, yaşam süremizi (ecelimizi) de ezelde tespit etmiştir. Nitekim Altay Destanlarında geçen şu söz, kişisel kaderlerimizin bile ezelde yazılı olmuş olduğunu ifade etmektedir: “*Oğlanın eline kaderi, ak yazı ile yazılır.*” Aynı ifadeler Kırgız destanlarında da benzer kelimelerle geçmektedir: “*Yiğidin ölümü, atının alnında yazılmıştır.*”⁸⁹

Türklerin yaşam şekilleri hakkında bilgi veren en eski kaynaklardan birisi *Oğuz Destanı*'dir. Tek Tanrı inancından hemen sonra kaleme alındığı anlaşılan destanda, İslâm dininin genel ilkelerine yapılan vurguların yanı sıra,⁹⁰ Türklerin fetihçi zihniyetlerine de değinilmiştir. Destandaki ifadelerle göre kişilerin ölüm zamanı ilâhî bir kader olarak takdir edilmiştir. Herkes bu takdire boyun eğmek zorundadır. Kişilerin uzun ya da kısa ömürlü olmaları bu yazgıya göre olmaktadır. Mesela Oğuz' un ömrü 1000 yıl iken⁹¹ onun oğlu Kün Han 140 yıl yaşamıştır.⁹² Oğuz Destanında geçen şu ifadeler ezeli yazgının mutlak oluşunu haber vermektedir:

“*Yavguy Han, Onları tamamen yendikten sonra geri döndü. Ancak ilâhî takdirin emrine boyun eğdi, atı sürçünce yere düştü ve uyluk kemiği kırılıp öldü.*”⁹³

Esas itibariyle Oğuzları konu almakla beraber MS. XIV-XVI. yüzyıl arasında kaleme alındığı tahmin edilen ve Türk dili ve edebiyatının önemli kaynaklarından birisi olan *Dede Korkut Hikâyeleri*'nde ezeli tespit düşüncesinin izlerine rastlamaktayız. Bu düşünce adı geçen hikâyelerde *ezelden yazılmak*, *kader*, *kaderi olmamak*, *ecel* ve *ecel vade etmemek* şeklindeki kullanım içerikleri ile beraber ele alınmıştır. Yukarıdaki ifadeleri çağrıştıran bir alıntıda kader ve ecelin ezelde belirlenmiş olan bir yazı olduğundan bahsedilmektedir:

⁸⁷ Abdulkadiroğlu, *Beliğ*, s. 47; Elçin, *Halk Edebiyatına Giriş*, s. 99,108.

⁸⁸ Roux, *age.*, s. 99, 207, 210; Ögel, *Türk Mitolojisi*, II, 583.

⁸⁹ Ögel, *age.*, s. II, 583.

⁹⁰ *Oğuz Destanı*, s. 17, 42.

⁹¹ *Oğuz Destanı*, s. 48-49.

⁹² *Oğuz Destanı*, s. 49,53.

⁹³ *Oğuz Destanı*, s. 54.

"Kadir Allah ak alınına gada yazmış! Ayaklıklar buraya geldiği yok. Ağızlıklar bu suyundan içtiği yok. Sana n'oldu? Amelin mi azdı? Fi'lin mi azdı? Ecelin mi geldi? Bu aralar neylersin ? Dedi."⁹⁴ "Onlar dâhi bu dünyaya geldi, geçti. Kervan gibi kondu, göçtü. Onları dahi ecel aldı, yer gizledi, Fani dünyaya kaldı. Kara ölüm geldiğinde geçit versin...Gelimli-gidimli dünya, son ucu ölümlü dünya? Ecel geldiğinde arı imandan ayırmasın!"⁹⁵

Destanın karakteristiği gereği hangi durum olursa olsun konu Dedem Korkut'a açılıyor. Dedem Korkut da o durumla ilgili olarak kopuz çalarak bazı öğütlerde bulunuyor. *Dedem Korkut geliben boy boyladı, soy soyladı* şeklinde anlatı hâline getirilmiş olan pasajlardan birisinde *ecel*, ölüm vakti olarak kullanılmıştır:

"Allah Allah demeyince işler onmaz; Kadir Tanrı vermeyince er bayımaz; Ezel-den yazılmasa kul başına kaza gelmez; ecel vade ermeyince kimse ölmez; ölen adam dirilmez; çıkan can geri gelmez; Bir yiğidin kara dağ yumrusunca malı olsa; Yığar, derer, talep eyler; Nasibinden fazlasını yiyemez."⁹⁶

Güney Sibirya'da yaşayan Altay Türklerinin destanı olan *Maaday-Kara* destanı, yer yer kozmogonik özellikler arzetsede de temel olarak insanlığın hayatta kalabilme mücadelesini, yeryüzündeki yaşamı sürdürme azmini anlatır. Destandaki anlatıma göre insanların dünyada iken başlarına gelenler onların bahtlarında⁹⁷ olan şeylerdir. Bu itibarla ölüm bile kişilere mukadder bir yazı olarak var kılınmıştır. Anlatıda geçtiği şekliyle: *Ölüp gitmeyen insan var mıdır?*⁹⁸ ifadesi bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Zira herkes mutlak surette ölecektir. Destana göre bazı kişiler -Erlık Bey'in kızı- ve bazı canlılar-guguk kuşu- insanların mukadder olan ömür sürelerini ve kaderlerini bilebilmektedir:

"...At başı büyüklüğünde birbirine eş /İki altın guguk kuşu/ Gece gündüz oturmuş öter.../ Ölecek insanın nefesini tanır/ Canlıların ömür süresini bilir."⁹⁹

MÖ. VII. yüzyılda Turan Hükümdarı *Alp Er Tunga*'ya Saka Türklerinin yazdığı bir destanda, *zaman* insanın gizemli bir düşmanı olarak görülmekte ve onun tuzaklarından kurtuluş olmadığı için ağıtlar yakılmaktadır. "*Zaman fesat gözetti; gizli tuzak uzattı, Beylerbeyini şaşırtdı, kaçsa nasıl kurtulur.*"¹⁰⁰

Edib Ahmet, Türk-İslâm edebiyatının inkişaf eserlerinin başında gelen *Atebetü'l-Hakayık* adlı eserinde ezeli yazıdan bahsetmektedir. Ona göre insanların kader ve ecelleri ezelde belirlenmiş hususlar arasındadır. Kişiler bu değişmez kaderin hükmü altındadır:

⁹⁴ Schmiede, *Kitab-ı Dedem Korkut*, s. 58.

⁹⁵ Schmiede, *age*, s. 33, 50, 120, 167, 174.

⁹⁶ *Dede Korkut Hikâyeleri*, s. 25-26.

⁹⁷ "Yoksa ezilmesi bahtında mı, evlatlarım? dedi." *Altay Destanı Maaday Kara*, s.112.

⁹⁸ *Altay Destanı Maaday Kara*, s. 96.

⁹⁹ *Altay Destanı Maaday Kara*, s. 55. "Erlık Bey'in nazlı kızı, yer altı dünyasını iyi bilir, dedi. Ölecek insanın ruhunu tanır, Yaşayanların ömür süresini bilir." *age*, s. 96. "Kaderini öğrendikten sonra, kendi yurduna doğru atını sürdü." *age*, s.155.

¹⁰⁰ *Alp Er Tunga Destanı*, I, 1, 14-15.

*"Gel yine öğüdümü dinle, fazla emel besleme; emelin altında ecel saklıdır..."*¹⁰¹

Edib Ahmet'e göre başımıza gelen her şey Tanrı hükmü ile gelmektedir. İnsanın dünyada karşılaştığı her iş O'nun emriyle olur. Bu nedenle kişi dünyaya kızmamalı, tanzim eden Tanrı'ya boyun eğmelidir. Ayağa batan dikenden, tuzağa düşen geyiğe kadar her şey ezelde belirlenmiş ve kader olarak yazılmıştır. Başa gelen kaderdendir, sebepten değil. Başımıza gelenleri sebeplerden sanmak anlayışsızlıktır. Havada uçan kuşlar bile kadere uygun davranırlar. Mukadder olan şeyler sebeplerle ortadan kaldırılamaz ya da başka türlü oluşturulamazlar.¹⁰²

*"Ey hükmünü dünya üzerinde yürüten, onu bâzan yeren, bâzan tekrar öven, her gelen iş kadir (Tanrı) hükmü ile gelir, insanın her karşılaştığı şey onun emri ile olur. Dünyaya bu sövme ve bu çıkışma niçin; kaza ve kaderi yürüten ve (yeniden) tanzim eden Tanrı'dır; ayağa diken kader ile batır, geyiği tuzağa düşüren kaderdir. Başa gelen her şey kaderden gelir, anlayışsızlar onu sebepten bilirler; havada uçan kuşlar, kader ile hem kola konar hem kafese girerler. Koşanın koşmaması mukadderse, vursan da koşmaz; kuvvetli yay kurmakla kader geri çevirilmez; sana ızdırap ve ona hazine veren Tanrı'dır; ey muzdarip kimse, ızdıraptan şikâyet etme."*¹⁰³

Türk-İslâm düşünce hayatının farklı yönlerini günümüze taşıyan en eski yazılı kaynaklarından birisi de Yusuf Has Hâcib'in *Kutadgu Bilig* adlı eseridir. Esasında bir ahlâk manzumesi münderecatında olan eser, yöneticilerin ahlâkî donanımları hakkında bazı öğütler de içermektedir. Kutadgu Bilig'e göre kader ezelde belirlenmiş bir gerçekliktir. Her şey Tanrı'nın ezeli hükmü ve takdiri ile hareket eder. *"Tanrı feleği yaratmadan önce, kaza tayin etti; kazaya razı ol, boyun eğ ve ona uy. İlâhî kazanın cereyânına kimse mâni olamaz."*¹⁰⁴ Kutadgu Bilig'e göre insanlar ezelde belirlenmiş olan ecellerini yaşamadan ölmez. Hiç kimse ecelinin hükmüne râm olmadan can vermez: *"Ölüm için, hiç şüphesiz, ecelin gelmesi lazımdır; eceli gelmeden hiçbir yiğit ölmez...anadan doğan hiç kimse ecelsiz ölmez; düşmanı görünce neden korkarsın?"*¹⁰⁵ Buna göre ölüm yazıyla belirlenmiş bir gerçekliktir. Kişiler vakitleri gelince ölürler: *"Ne kadar doğan varsa, ölmek için doğmuştur; ne kadar dirense de sonunda zorla götürülürler. Ölecek insanların hepsi zamana rehindir; vakti gelince, bak, bir adım bile atamaz... Boyum ok gibi idi, büküldü; ömür tükendi, vaktim geldi."*¹⁰⁶ Çelişik gibi görünse de ölüm ve ecelin belirlenmiş olmasına rağmen yine de Tanrı'dan uzun ömür isteme davranışı övülmüş olan bir kulluk vazifesi olarak görülmüştür. Zira iyilik yapan insanların ömrü uzun olur.¹⁰⁷ Kişiler kendileri için belirlenmiş olan ezeli yazgıyı bilemediklerinden, ölüm vakası başlarına gelmeden önce uzun ömür dilemeleri tavsiye edilmiştir. *"Ben sana şimdi yalvarıyorum ve şunu diliyorum; beni bir parça daha yaşat, ömrümü uzat."*¹⁰⁸

¹⁰¹ Edib Ahmed, *Atebetü'l-Hakayık*, s. 93.

¹⁰² Edib Ahmed, *age.*, s. 98.

¹⁰³ Edib Ahmed, *age.*, s. 98.

¹⁰⁴ Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, s. 235, 283.

¹⁰⁵ Yusuf Has Hâcib, *age.*, s. 171.

¹⁰⁶ Yusuf Has Hâcib, *age.*, s. 90, 97.

¹⁰⁷ Yusuf Has Hâcib, *age.*, s. 127.

¹⁰⁸ Yusuf Has Hâcib, *age.*, s. 37, 309.

Yusuf Has Hâcib, başucu niteliği taşıyan muhalled eserinde ezeli yazgı konusunda klâsik düşüncenin bütün kodlarını işlemekle kalmamış, bunlara yapmış olduğu uygun formülasyonlarla edebî bir kimlik de kazandırmıştır. “Tanrı bu âlemi yaratmadan önce, levh ile kalemi yaratmıştır. Kardeşinin başına gelen Tanrı’nın hükmüdür. Kulun neler yaptığını meleğ yazar, sonra Tanrı yarın o işi sorar.”¹⁰⁹ Ona göre insan davranışları ezelde tespit edilmiş olan kadere göre varlık alanına çıkmaktadır. Levh’te ezeli olarak belirlenmiş olan her şey, vakti zamanı gelince ortaya çıkacaktır. Dünyadaki her şeyin bir sebebi halkedilmiştir. İyi ve kötüyü bir sebebe mebnî olarak yalnızca Tanrı nasip eder. Bu nasip olayı kişilerin sorumluluklarını ortadan kaldırmaz. Bu nedenle çocukların iyi veya kötü olmalarına anne ve babaları sebep olur.¹¹⁰ “Fayda ve zarar, iyilik ve kötülük hep Tanrı’dan gelir; bu onun takdiri.”¹¹¹

Beş büyük ciltten oluşan *Manas Destanı*, Kırgız Türklerinin ölüm ve kader anlayışlarını tanımlayan ifadeler içermektedir. Destanda mevcut olan anlatılara göre, kişilerin ezelde belirlenmiş olan ecelleri vakti saati dolunca onların ölümlerini getirir. Ecel kavramı *Manas* destanında olgusal içerikle *ölüm* anlamında kullanıldığı gibi, ezeli takdir ve tespite binaen *ölüm zamanı* olarak da kullanılmıştır. Bu algıya göre, ezelde yazılı olan eceller gelince,¹¹² ölüm kaçınılmaz olmaktadır: “...Kişioğlu ne görmez, başımıza gelecek ne varsa görelim. Gök demir süngü sallamadan erlik, yiğitlik bilinmez. Namus, şeref için bel bağladık, ecel geldiyse şerefle ölü-rüz” dedi.”¹¹³

Manas Destanı’nda yukarıdaki anlayışı destekleyen pek çok olgusal aktarım da vardır. Bu ifadelerden birisinde kader ve ecel *alın yazısı* olarak işlenmiştir: “Öl-mek var, geri çekilmek yok. Alnımızda yazılmışı göreceğiz.”¹¹⁴ Demek ki kişilerin kaderi ezeli belirlenme ile beraber alınlarına yazılmaktadır. Bu yazgı hem kaderi hem de eceli kapsamaktadır. Bu düşünceyi ortaya koyan pek çok pasaj destanın içerisinde geçmektedir. Bunlardan birisinde geçtiği şekliyle, *Manas* eşi *Kanıkey*’e vasiyet ederek şunları söylemektedir: “Ecelim gelir, ben ölürsem oğlum *Semetey* yetim kalacak...”¹¹⁵ Bir başka pasajda ise oğlu için Tanrı’dan cefasız bir ömür dilemektedir.¹¹⁶ Gökbörü Han, destanın başkahramanlarından olan *Manas*’a, eceli gelmiş ve ölmüş olan eşi *Kanıkey* için başsağlığı diler ve acısını paylaşır.¹¹⁷ Ayrıca *Manas*’ın Kırgızlara dönüp, yeni bir zaferi müjdeledikten sonra dile getirdiği şu ifadeler de

¹⁰⁹ Yusuf Has Hâcib, *age.*, s. 167, 452.

¹¹⁰ Yusuf Has Hâcib, *age.*, s. 115.

¹¹¹ Yusuf Has Hâcib, *age.*, s. 245, 272.

¹¹² İnan, *age.*, s. 19. *Manas Destanı*’nda *ecel* kavramı 4 yerde *ölümün süreli oluşu* anlamında kullanılmıştır. Bk. İnan, *Manas Destanı*, s. 37, 100, 121, 124.

¹¹³ İnan, *age.*, s. 109.

¹¹⁴ İnan, *age.*, s. 106. *Manas*’ın alnına talih ve kudreti birlikte yazılmış idi. *age.*, s. 96.

¹¹⁵ İnan, *age.*, s. 124.

¹¹⁶ İnan, *age.*, s. 121.

¹¹⁷ İnan, *age.*, s. 126.

yazılı bir ecel vaktinin olduğunu ortaya koymaktadır: "...Ben ona karşı koyacağım ve ecelim geldiye öleceğim..."¹¹⁸

Sonuç

Netice olarak denilebilir ki makale boyunca işlediğimiz halk inanışlarının genel karakteristiği, bahsedilen halklar nezdinde ortak bir kader inancının kabul edilmiş olduğu yönündeki mutlak bir tespitin olduğudur. Doğu ya da batı düşüncesi içerisindeki bu kabul, ufak tefek renk ayrımları dışında verili bir değer olarak önümüzde durmaktadır. İnsanların bu denli güçlü bir varlığı aşip kendi iradeleriyle eylem yapmalarının imkânsızlığı ortadadır. Bu nedenle bugün önümüzde duran kader sorununun temellerini beşeriyetin kadim zamanlarında aramamız kadar normal bir şey olamaz. Gerek Antik Roma ve Yunan kültüründe, gerek Doğu dinsel inanışlarında ve gerekse de düşünsel miraslarını kucağımızda bulduğumuz Eski Türk toplumlarında, insanın iradeli eylemlerinden bağımsız olarak gelişmiş olmakla kalmayan, hatta ezeli tespit düşüncesine dayalı olarak büyüyen açık ve kesin bir kader anlayışı hep var olagelmıştır. Bu düşünce formatının baskın karakteristiğine göre Yüce Tanrı'lar, insanların kaderlerini onların donanımlarını dikkate almadan ezelde tayin ve tespit ederler. Bu nedenle de insan hayatında değişmeyen tek şey iş bu *alinyazısı*'dır. Bu anlayışa göre insanın kaderi, önceden tespitli bir alanı kapsamaktadır. Bahsi geçen kültür havzalarındaki hâkim olan fikre müstenit olarak diyebiliriz ki insan ezelde tayin ve tespit edilmiş olan bu mutlak kaderinin karşısında çaresizdir. Dolayısıyla da yaşamı boyunca insanın yapıp-etmelerini ezelde tespit edilmiş olan bu kaderi belirler. Yarattılmış olan sonlu varlıklar için yapılması gereken en uygun hareket, kişilerin kader kodlarına uygun bir yaşamı seçmeleri ve bu kaderin emrine âmâde olmalarıdır. Aksi durumların hepsi, insan nesli için bir zulüm olarak karşısına çıkacaktır. İşte bu nedenlerden ötürü, kişiler kaderlerini bir sır olarak algılamalı ve sorgulamadan itaat etmelidirler. Tarihsel süreçte tevhit dinlerinin ve de günümüzde kutsal metnimiz olan Kur'an'ın insan anlayışıyla taban tabana zıt olan bu algıyı tarif etmek istersek; *bile bile lades* deyimini açık yüreklilikle kullanmamız yanlış olmasa gerek.

Kaynakça

- Abdulkadiroğlu, Abdullah, *Beliğ*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. Ankara 1988.
Akkad, Abbas M., *Kur'an Felsefesi*, çev. A. Demirci, Nur Dağıtım, Ankara 1975.
Aristoteles, *Fizik*, çev. Saffet Babür, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1977.
-----, *Metafizik*, çev. Ahmet Arslan, Sosyal Yayınları, İstanbul 1996.
-----, *Nikomakhos'a Etik*, çev. Saffet Babür, Ayraç Yayınları, Ankara 1999.
Bausani, Alessandro, "İslâm Öncesi İran Düşüncesi", ed. M. M. Şerif, *İslam Düşüncesi Tarihi*, İnsan Yay., İstanbul 1990.
Beydeba, *Kelile ve Dimne*, çev. Ö. Rıza Doğrul, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
Bhağavad gıta- Hinduların Kutsal Kitabı, çev. K. Kaya, Dost Kitabevi, Ankara 2001.
Brockelman, Carl, "Kelile ve Dimne", *MEBİA*, MEB. Yayınları, İstanbul ty.
Can, Şefik, *Klâsik Yunan Mitolojisi*, İnkılâp ve Aka Yayınları, İstanbul 1963.
Challaye, Felicien, *Dinler Tarihi*, çev. S. Tiryakioğlu, Varlık Yayınları, İstanbul 1994.

¹¹⁸ İnan, *age.*, s. 19, 37.

- Dede Korkut Hikâyeleri*, haz. Orhan Şaik Gökyay, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2006.
- Demirci, Kürşat, *Hinduizm'in Kutsal Metinleri Vedalar*, İşaret Yay., İstanbul 1991.
- Edib Ahmet b. Mahmut Yükneci, *Atabetü'l-Hakayık*, haz. R. Rahmeti Arat, TDV. Yayınları, Ankara 2006.
- Enûma Eliş*, haz. Alexander Heidel, çev. İsmet Birkan, Ayraç Yayınları, Ankara 2010.
- Epiktetos, *Söylevler*, çev. Birdal Akar, Şule Yayınları, İstanbul 2010.
- Gardet, Louis-Anawati, M. M., *Introduction a la Theologie Musulmane*, Paris 1948.
- Gündüz, Şinasi, "Sabiilik", *Yaşayan Dünya Dinleri* içinde, DİB. Yay., Ankara 2007.
- Gürsoy-Naskali, Emine, *Altay Destanı Maaday Kara*, YKY., İstanbul 1999.
- İnan, Abdulkadir, *Manas Destanı*, MEB. Yayınları, İstanbul 1992.
- , *Eski Türk Dini Tarihi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1976.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Eski Türk Dini*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1980.
- Kaya, Korhan, *Buddhistlerin Kutsal Kitapları*, İmge Yayınları, Ankara 1999.
- Knot, Kim, *Hinduizm'in ABC'si*, çev. Medet Yolal, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2000.
- Konfüçyüs, *Konuşmalar*, çev. Muhaddere Özerdim, MEB. Yayınları, İstanbul 1990.
- Konfüçyüs'ün Öğretileri*, çev. Ali Manav, Sümer Kitabevi, İstanbul 1998.
- Korkmaz, Mehmet, *Zerdüş Dini-İran Mitolojisi*, Alter Yayınları, Ankara 2010.
- Lao-Tzu, *Tao-Te-King*, çev. İ. Taşpınar, Kaknüs Yayınları, İstanbul 1999.
- Ocak, Ahmet Yaşar, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- Oğuz Destanı*, haz. A. Zeki Velidi Togan, Enderun Kitabevi, İstanbul 1982.
- Ögel, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi*, TTK. Yayınları, Ankara 1995.
- Plotinus, *Dokuzluklar V- Enneades*, çev. Z. Özcan, Birleşik Yayınları, Ankara 2011.
- Potapov, L. P., *Altay Şamanizmi*, çev. M. Ergun, Kömen Yayınları, Konya 2012.
- Rasonyl, Laiszlo, *Tarihte Türklük*, Kültür Araştırmaları Enstitüsü Yay., Ankara 1988.
- Rosenthal, M-Yudin, P., *Felsefe Sözlüğü*, çev. A. Çalışlar, Sosyal Yay., İstanbul 1997
- Roux, Jean-Paul, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev. A. Kazancıgil, İşaret Yayınları, İstanbul 1994.
- Sarıkcıoğlu, Ekrem, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Bayrak Yayınları, İstanbul 1983.
- Schimmel, Annemarie, *Dinler Tarihinin Giriş*, AÜİF. Yayınları, Ankara 1995.
- Schmiede, H. Achmed, *Kitab-ı Dedem Korkut*, TDV. Yayınları, Ankara 2000.
- Schmökell, Hartmut, "Sümer Dini", çev. M. T. Özdemir, *Ankara Üni. İlahiyat Fak. Der.*, C. XXI, Ankara 1976.
- Homeros, *İlyada*, çev. A. Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 1993.
- , *Odysseia*, çev. A. Erhat-A. Kadir, Can Yayınları, İstanbul 1992.
- Taraporevala, Irach J. İ., *Zerdüş Dini-Zerdüş'un Gothaları Üç Unutulmuş Din: Mitraizm, Maniheizm, Mazdakizm*, çev. N. Döner, Avesta Yayınları, İstanbul 2002.
- Tığlı, Asiye, *Zerdüş-Hayatı ve Öğretisi*, Beyan Yayınları, İstanbul 2004.
- Toynbee, Arnold-İkeda, Daisaku, *Yaşamı Seçin*, çev. U. Arık, Ankara Üni. Yay., Ankara 1992.
- Tripitaka*, çev. Korhan Kaya, İmge Yayınları, Ankara 1999.
- Upanışadlar-Tanrının Soluğu*, drl. M. Ali Işım, Dergâh Yayınları, İstanbul 1976.
- Uraz, Murat, *Türk Mitolojisi*, Düşünen Adam Yayınları, İstanbul 1994.
- Yitik, Ali İhsan, "Budizm", *Yaşayan Dünya Dinleri* içinde, DİB. Yay., Ankara 2007.
- , "Hinduizm", *Yaşayan Dünya Dinleri* içinde, DİB. Yay., Ankara 2007.
- Yusuf Has Hâcib, *Kutadgu Bilig*, çev. R. Rahmeti Arat, TTK. Yayınları, Ankara 1986.
- Zerdüş, *Ahura Mazda*, haz. H. Hacaloğlu, Ruh ve Madde Yayınları, İstanbul 1995.